



ԻՆՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 7.

Ա Մ Ս Ա Փ Ի Ր

ՅՈՒՆԻՍ 31
1874.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՎՐԱՅ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆԻՐ (*)

Դ.

ՕՏԱՐԱՑԵԱԼՔ, թշնամաներով իրենց բարձրէն Հայաստաննայց եկեղեցւոյ խօսք կ'ուղղեն եւ կը յորդորեն երկար ճամբորդութեան մը ելլել (1) Հունդարիա, Աւստրիա, Գերմանիա, Իտալիա, Գաղղիա, Սպա-

նիա, Անգղիա և Իսլանտա . . . միմիայն այն նպատակաւ թէ ինչ կը համարին անոնք այս հին եկեղեցին, թէ ինչ անուն կուտան իրեն. մեզի բարիջ կը բերէ այս յորդորը: Ինչ պէտք մեզի երթալու աշխարհքիս կաթողիկոսութեան ետեւէն պտըտելու. մենք չունինք մեր առջև դիրենք՝ որ կաթողիկոսութեւ վարդապետներն են, և հայ ժողովուրդը՝ Հռոմեական Հայք, Ուղղափառ Հայք, Կաթողիկ Հայք անուանեալ. միթէ չենք տեսներ թէ ասոնք ալ մէջերնին բաժնուած՝ Հասունեանք և հակահասունեանք շարունակ իրարու հետ կը կռուին.

(1) «Պորտուգէլք, Ճեր գրքերն ալ ձեր հետ առնելով եթէ կուղեք, հարիւրաւոր միլիոններուն եկեղեցիքը, ցուցուցէք ձեր ընծայութեան թըղթըը, հարցուցէք գոնէ անոնց նուիրապետութեան գլխաւոր տեղերը, ինչ անուն կուտան ձեզի. ինչ կը համարեն դձեղ. Մտէք Հունդարիա, անցէք Աւստրիա, եկէք Գերմանիա . . . » (Գաթրոճեան՝ վերայիշեալ գործք, երես 91):

(*) Տես Մատն թիւ 1351.

միժէ չէ՞ք դիտեր որ իրենց խրա-
քանչիւր դասք քահանայից, Քօլէճ-
ցիք, Մխիթարեանք Վենետկոյ, Մը-
խիթարեանք Վիէնայի, Լիւանան-
եանք եւ ուրիշներ որ մեզ անձանօթ
են, ամենքն ալ Լատինական գրօշին
տակ իրարու միս անուշութեամբ եւ
սիրով կուտեն և սակոյնները կը կրծեն։
Հայաստանեայց եկեղեցին միժէ աւել-
ի իրաւունք չունի փոխանակ Տօն Քի-
շօթի պէս յիմարաբար պտրտելու՝ շտա-
կէ շիտակ հարցնելու ձեզի. սիլ վար-
դապետք, ինչ ըրիք իմ զաւկներս որ
իզմէ յափշտակեցիք և օտտրացուցիք և
Նաբուգոդոնոսորայ կուռքին տարիք
պաշտօն մատուցանելու, սուտ ըսիք
աշխարհի և իրենց՝ երբ ձեր հայրենի
եկեղեցին օտարին երկրպագու ցրցու-
ցիք, վասն զի այն ժամանակներն օ-
տարը այդ յիմար փառամուղութեան
չէր հետեւեր. իր Ս. Հայրապետաց
մէկը՝ Գրիգոր Ա. յիրաւի ճշմարիտ
վարդապետ եկեղեցւոյն Քրիստոսի և
ոչ Հռոմայ, բոլոր աշխարհի կը քարո-
զէր և կը զրուցէր թէ ոչ որ իր նա-
խորդներէն ընդհանուր պատրիարքի
պիղծ անունը յանդգնէր էր առնուր⁽¹⁾

և թէ՛ որչափ որ Քաղկեդոնի ժողովքն
իր նախորդաց ուղեր էր այդ ախաղաք
տալ, բայց ոչ որ անոնցմէ չէր ուղած
երբէք այդ ախաղասն ընդունիլ, Սուտ
ըսիք ձեր գրքերուն մէջ, ձեր քարոզ-
ներուն մէջ, ձեր պատկերներուն մէջ,
(1) երբ առաքելոց մէջ մեծ եւ փոքր
մոցուցիք. խուլ եղաք Քրիստոսի խօս-
քին, Զեբեդիայ մօրը հետ անախառե-

« րութեան հասնիլ (Նամակին, 38) . Ո՛ր և իցե
« մարդու համար, որ կուզէ ընդհանուր եպիսկո-
« պոս ըլլալ. ես համարձակապէս կրօնժ թէ կը
« բարբանջէ, վասն զի ընդհանուր եպիսկոպոսի
« տիտղոսը՝ տիտղոս մ'է լի ամբարտաւանութեամբ,
« բան մ'է հպարտութեան, անուն մ'է սխալա-
« նաց, անուն մ'է կեղծաւորութեան, անուն մը
« անախառութեան, անուն մը հայհոյութեան, վա-
« սն զի նա որ զայն կուտու՝ տիտղոս մը ինք-
« զինքնին կուտայ որ միայն Աստուծոյ որդւոյն կը
« պատկանի » : (Գրք Զ. Նամակ 30) . Աղէքանդ-
« րից պատրիարքը՝ իրեն՝ Գրիգոր Աին՝ ընդհանուր
« եպիսկոպոսի անուն տալուն, այսպէս կը պատա-
« խանէ, « թէ որ ես բու ըսածդ ըլլայի, դու ալ
« եպիսկոպոս չէիր մնար. ինձմէ ՚ի զատ մէկը չէր
« ըլլար. ուրացիր այդ ընդուն որ կրնայ անախա-
« առութենը ուռնցնել, և այն սերը՝ զոր պար-
« տիմք բոլոր մեր եպիսկոպոս եղարց՝ վերադրելոս
(Գրք Է. Նամակ 30) :

(1) Պատկերը քարոզութեան միջոց մ'է : Ո՛վ որ
մեր ըսածին ճշմարտութեան կուզէ վերահասու
ըլլալ, թող երթայ Բերայի Ոսկերեբան եկեղեցին
Լուսաւորչաց սեղանին պատկերը զննէ :

Սեղանորոս Պապը պատուանդանի մը վրայ կե-
ցած է, բարձրագլուխ եռապսակ թագիւ ճօխաց-
եալ, սուր և դառող աչքերուն մէջ տիրապետու-
թեան հագին կը վայել, երկու ձեռքերը Լուսա-
ւորչաց ուսերուն վրայ դրած յենած է. իսկ Լու-
սաւորչէ խեղճ կերպարանքով իր երկայրի թագին
տակ կորագլուխ կորացեալ, ձեռքերը խաչածե-
կուրծքին վրայ բռնած՝ իրր ամենախոնարհ ծա-
ւայ իր մեծադոր տիրոջ առջև կը կենայ : Այս-
պիսի պատկերաց աղեկցութիւնը մեծ է տգէտ ժո-
ղովրդեան վրայ, և զայս պիտանալ է որ Հռոմայ
Պապերը միշտ պատկերահաներու և տրձանագործ-
ներու խնամք տարած և պաշտօնան կեցած են : Հա-
ւանական է որ այսպիսի պատկերի մը հանդիպելով
պատրիկան եկեղեցւոյ մէջ երբեմն բուն Հայաստան-
ցի Հայ մը լի գայթակղութեամբ այս հոշակա-
ւոր քաջազանութիւնն ըրած է. « Դու ալ մի քը-
ուանկացար, Լուսաւորիչ » :

(1) « Ոչ որ իմ նախորդներն յանձն առած է
« երբէք այդ պիղծ անունը առնուլ, վասն զի ե-
« թէ մէկ Պատրիարք մը այդ ընդհանուր անունը
« պահանջէ, ուրիշներուն պատրիարքական տիտղո-
« սը արհամարհել կըլլայ : Հետք քրիստոնեայ հոգ-
« ալ այգպիսի փախաք մը որ իր եղբարքը պատի-
« ւը կը պոկեցնեն » : (Գրք Գր Պապ, Նամակ.
« Նի, գիրք Գ. Նամակ 36 :)
« Ի՞նչ պիտի պատասխանես դու Քրիստոսի (կը-
« սե նոյն Պապը առ Յօհան Պահեցող պատրիարք
« Կ. Պօլսոյ) . որ ճշմարիտ զըլինէ է ընդհանուր
« եկեղեցւոյ ՚ի վերջին դատաստանի. դու որ ու-
« ղեցիր քեզի հնազանդեցնել անոր ամեն անդամնե-
« րը՝ քեզի սեպականելով ընդհանուր անունը : Այդ
« ապականեալ անունը գործածելով սե՛մ կը հետե-
« լիս : Անոր որ արհամարհելով հրեշտակաց կան-
« նաւորեալ լեզուները հաւատար իր անձին, կը
« փափաքի անհասանելի եշականութեան մը բարձ-

ցարք . դուք՝ կրկին յանցաւորք՝ օտարին համար զինեցարք ձեր հայրենի եկեղեցին կործանելու , և այսօր ժողովուրդը՝ որ անկից հեռացուցիք , ինչպէս նաև ձեզմէ , ձեր յանցանաց համար , ձեր անիրաւութեանց համար , ճանչցին զձեզ , սկսան իմանալ ճշմարտութիւնը , սկսան անպատուակ տեսնել թէ դուք Քրիստոսի չէք , և ոչ եկեղեցիին , որուն վարձկաններն էք , որուն շողքորթներն էք , վասն զի սկայդ եկեղեցին վարդապետներ չունի : Ի՞նչպէս հաւատանք այդ ձեր եպիսկոպոսաց , որ անսխալականութեան վարդապետութեան դէմ հատորներ գրելէն վերջը , ճառեր և ճամբարտալուծիւններ ընելէն և բողբոջելէն վերջը , գլուխին ծակելով՝ անձայն և լռիկ դողի պէս ստորագրեցին այնպիսի բանի մը , որուն դուք հաւատոյ վարդապետութիւն կրէք . իսկ այդ աւետարանը կարդացող քրիստոնեայն և ճշմարտապէս Քրիստոսի հաւատացող քրիստոնեայն գայթակղութիւն և կրապաշտութիւն կրէ : Ի՞նչ պիտի զրուցէր Քրիստոս Պապը՝ Մեծը՝ Առաջինը՝ Սուրբը , (ոչ Եօթներորդը՝ փառասէրը՝ յամառը՝ արիւնարբուն , որուն ճշմարտապէս յաջորդներն էք ,) թէ որ տեսնէր թէ դուք չէք շատանար « ամբարտաւանութեամբ , հրպարտութեամբ , սխալանօք , կեղծաւորութեամբ . (յափշտակութեամբ Որդւոյն Աստուծոյ միայն պատկանեալ տիրադատիւր) » , այլ նաև կը համարձակիք՝ կը ժպրհիք անսխալական ալ ինքզինքնիդ անուանել , սղծութիւն « պրդծութեանց » վրայ բարդելով :

Բայց ի՞նչ է հայրենի եկեղեցիէն օտարացեալ Հայուն վիճակը : - Թէ որ Հայ կաթողիկոսութիւնը երկու ճղբուած կը կռուի , կը հայհոյէ , կը նշովէ , աւերութիւն կը շնչէ , Հասուն անունին

վրայ երկու սպանդ յաջ ու ձախ կը թաւալին , տուն՝ բնակարան՝ շոգեանաւ՝ սրճարան՝ փողոց՝ եկեղեցի՝ օրագրաց էջեր՝ Քարձրագոյն Գուռ՝ դեսպանատուն և մինչեւ Արքունիք , ասանունը կը յիշեն և կը սովբին , կարելի է ըսել թէ՛ այս Եպիսկոպոսը՝ այն վարդապետը՝ նա միաբանութիւնը՝ սամիրան կամ անդիի մեծատունը կամ խառնաղանձը եղան պատճառ և խըռովեցին ժողովուրդ մը՝ որ գառնուկի պէս հըռ էր , աղունկի պէս միամիտ էր , կնկան պէս հաւատացեալ էր , վերջապէս ժողովրդեան պէս . . . ժողովուրդ էր : - Զէ՛ , ոչ երբէք : Հասունը սկզբունք մ'էր : Հոռոմէական սկրդբունքն էր անձնաւորեալ կամ մարմնացեալ : Անոր համար ալ նոյն սկզբունքը օրինաւոր նախագահ զինք կ'անուանէր , վասն զի գաղտնի և անջըչունչ ելած էր աթուղի վրայ իբրև թէ սողսկած , և ժողովրդեան անհագութեան համար կը տեղաւորէր . թէ որ հանգարտ կենար և կամայ շարժէր , ով՛ ձայն պիտի հանէր . բայց այդ ըսկրդբունքը գաղար չք գիտեր , ուստի պէտք էր շարժէր և ամեն բան կործանէր . պէտք էր որ իր թոյնը թափէր ծածուկ կամ յայտնի Աենեակոյ Միտիթարեանց , Համազբեաց ընկերութեան , Անտանեանց միաբանութեան , Զմմառու միաբանութեան , Բարեգործական ընկերութեան , եւ մանաւանդ Հայաստանեայց հայրենի եկեղեցւոյն , և ուսմունքի և գիտութեան և ազգութեան սկրդանց դէմ : Այդ մարդը ստեղծուած էր ճիշդ իր պաշտօնին համար , և ամեն կատարելութիւն ունէր ՚ի բնութենէ նոյնը անթերի կատարելու համար . առածիդ խղճմտանք մը դիւրացուցեր էր իրեն աղբատին ժառանգութիւնը յափըշտակել , հարուստին ժառանգակից

եւ շողորորդ ըլլալ, միամտին առջեւ սուրբ ձեւանալ և աղատամիտ մարդուն հետ միջխտփայ ըլլալ, բանտարկութիւն եւ զրպարտութիւն իրրեւ սուր և սրաք դործածել, Տօն Կասպարոյէն մինչեւ Մէճմոււայի, Սէտայէն մինչեւ . . . ի գրիչները քէն եւ թոյն լեցնելով ոսկւոյ գնով ծախու առնելով, մեծատոհմ եւ կարող մարդուն քաղցր անհարկել, աղքատին, տկարին և առաքինութեան ոսնհար ըլլալ, Արծաթսիրութք յառաջագէմ, այնչափ միամիտ չէր որ երեսուն ոլորմելի արծաթներու համար իր տէրը ծախէր, այլ շատ սրամիտ, իր Պիոսի անունով միջոններ վաստկեցաւ :

Իր մուրացկանները հին և նոր աշխարհք (1) տակն ու վրայ կընէին, և իր ստորագրութիւնը և կնիքը արեւելքի աղքատ հալածեալ և մարտիրոս կաթողիկոսութեան համար՝ Հովանայի խեղճ սեւամորթ գերւոյն արիւնէն և քրտինքէն լուծան կը շորթէր, Այդ մարդը՝ որ իր ժողովուրդը կարհամարհէր, որ իր տէրութիւնը կը պարսաւէր, որ օտարին կը բծնէր, որ

յաջողութեան կը շնթէր, վերջապէս որ մը մոռցաւ իր դերը, յաջողութիւնը շացուց իր աչքերը, ինք որ կենդանեաց խորագէտն էր, որ կը սողար և անշուկ կը քալէր, ինք որ կամաց և անձայն կը հծծէր և թեթեկը սուլէր, ինք որ մահաբեր հարուածքն անդպալի կը թափէր և բուն կը ձեւանար, ինք որ սրաքական նայուածքը ոչ երբէք շեշտակի՝ այլ միշտ շեղ և քովընտի կ'ուղղէր, յանկարծ մոռցաւ իր բնութիւնը, առիւծ ուղեց դառնալ, գիմադրութեանց իր ճակատը սուաւ և համարձակ երեւցաւ ամենուն յայտնի ինչ որ էր, և իմացուց ինչ որ կ'ուզէր :

Ահա մարդը որ իր աշակերտները զինքը մեծ մարդ ըսին, Արխատիգէս անուանեցին, Քրիստոսի նմանցուցին. ինչ զարմանք, իր աշակերտները գիտեն թէ ինչ սրատուական ժողովուրդ մ'ունին, որ ոչ մեծութեան, ոչ սրագորութեան և ոչ սրբութեան գաղտնիք ունի. գերագոյն ժողովուրդ՝ որ իր հակառակորդը նախատելու համար (հուգուգձու) իրաւանց կեղտոտ կանուանէ. սրանչէլի ժողովուրդ՝ որ գիմացինին բերնէն Աւետարան բառը լսած ժամանակը՝ «Մեզի գրուցած էին որ սյդ աւետարանը բռնութիւններ կը կարգուց» կըսէ. վերջապէս ժողովուրդ մը՝ որ իր լեզուն իր ազգութիւնը քգիտնալը և զայն արհամարհելը իրեն պարծանք կը համարի, եւ որ կրօնքը գիտնալ եւ ճանչնալը իր քահանայից յանձնելով՝ նորա կրօնամոլութիւնը միայն իր անձին կը սեպհականէ : Գուք որ տեսաք սյդ ժողովուրդը, կըսեցէք մարդը որ առաջնորդ և զրօշակ է նորա. մենք իրեն վրայ սյսչափ եւ շատ զուցեցինք :

Ինչ կուզէր, ո՛ւր կը գիմէր այդ մարդը, Հոսմէական բացարձակ իշ-

(1) Իր մուրացկաններէն մին՝ Ներսէս-Վարդապետ Յինճանճեան՝ 1880 ին միջոյններն իր հրածոն նաւը և վկայագրաւ Ամբրիկայի կողմերը երթալով, ՚ի գարմին ֆուպա կղզւոյն հարստութեան և սղութեան բերանաղբը նկարագրութիւնը կընէր. և երբ յունին բաց մեկը, ինչ մուրալու յարմար երկիր է եղիւր այդ, վարդապետ, բոաւ, սրապան, ձեցաւ և հալածական եղաւ : Ետքը Հատունին ալ իր ազահութեան խաղը խաղաց, ժողովածս հազիւ ճամբուս ծախքին բաւական եղաւ ըսելով : Բայց Հատուն սովորաբար միշտ սրամիտ՝ սպասեց յանուգուսս զայլմակրութեան առիթ չի տուաւ. երբ վարդապետը վախճանեցաւ Հոնորա, և որովհետեւ շատ սակաւապէս մարդ էր և ինայութեանը կ'ապրէր. ինք առային քայլն ըրաւ, ամեն գիզուծը՝ մուրացկանութեան իրաւունք, յափշտակութեան իրաւունք, ինայութեան իրաւունք, առիւծի բաժինն ըրաւ, բուն ժառանգաց հաղիւքանի մը փշտանը նետելով :

խանութեան երևախոխանն էր : Հռոմ կերթար , և ժողովուրդը ունեցածովն ու չունեցածովը , նիւթականովն ու բարոյականովը Հռոմ կը տանէր . եւ երբ զխմազրութիւն գտաւ , ջը յաչողեց , և իշխանութիւնը կորսնցուց , ինք որ « Ես աս ժողովուրդը իմ ակրայիս զտրկած եմ , աղէկ կը ճանչեմ կըսէր , ի՛նչ որ կըցաւ բրաւ , ի՛նչ որ Հռոմ զէնք մնացեր էր գործածեց . բայց Հռոմայ հասու գեներբը ոչ կոնգակներն են , ոչ կախակայութիւնն է , ոչ բանադրանքն է , ոչ նորա հերձուածող բառն է (1) , այլ պիտութեանց երկաթէ և կրակէ զէնքերն են , առանց որոյ օգնութեան ոչ երբէք յաջողած են Վաաին եկեղեցւոյ գլուխներն իրենց իշխանութիւնը տարածանել և ամրապնդել (2) :

Ծ Ե Ր Ե Ն Ց

(1) Ինչ որ գրութիւն կեղծ հիմա Հռոմեացւան գրիչներէ : Գաթրճեանն մինչև Պիոս Թ , ամենքը Հայաստանեաց եկեղեցին Հին—Հերձուածող և զՀակահասուներան Նոր—Հերձուածող կ'անուանեն : Պապին վերջի կոնգակը (Ե Յուլիոս 1875) Քիւրեղեան Յովնանէս Պատրիարքին վրայ խօսելով կըսէ : « Իշխանութեան հասնելն ետեւ , « հայածէս ուղղափառները կէս մը խոտածմբք և « կէս մը սպառնալեօք պահանջեց և ջանաց իւր իշխանութեան տակ ձգել : Արեթէ յաջողեր , ուղղափառք նորէն նոյն շատ խեղճ վիճակը կը դառնային որուն մէջ ասկէ քառասուներկու տարի « յառաջ կը հեծէին իրենց համածէս հին—հերձուածողաց իշխանութեան տակ նուաճուած ժամանակին » : Նոյն կոնգակը կը դատապարտէ դանոնք , որ Պետրոսի վրայ հաստատուած կաթողիկէ Եկեղեցիէն կը հեռանան : « Այս հիմն զԵկեղեցին բաժանողները , ալ Աստուածային եւ « կաթողիկէ Եկեղեցին շին պահեր , հասցա կը ջանան մարդկային Եկեղեցի մը շինել , որ աղգայնութիւն ըսուած մարդկային կապերով միայն կ'պուստ ըլլալուն : ոչ Երանելոյն Պետրոսի ամօրնային սերտիւ յարած քահանայից զողիւր կը միայն « արի , ոչ անոր պնդումները կը զրանայ . . . » :

(2) Արեան իր վերջի Արշիւ տը Տեօ Մ'Օնտի մէջ գրած « Կոնական ինդիքըրոս բսած յողուածոյն մէջ սրտամական ձեւարտութեամբ կ'ապացուցանէ մեր ըսածները :

Փ Ա Ռ Բ Ի Բ Ա Ր Չ Ո Ւ Ե Ս Ա Ս Տ Ո Ւ Ե Ռ Յ Ե Ի Յ Ե Ր Կ Ի Բ
Ի Ա Ղ Ա Ղ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ե Ի Մ Ա Ր Գ Ի Կ Հ Ե Զ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ե

Ո՞վ կարող է համարձակ ասել , Փառք ՚ի Բարձրնա Աստուծոյ . արդեօք Բարձրելոյն սղորմութեան վերայ անզգայութեամբ նիրհող ընարեալ ժողովուրդը , թէ նորա շնորհաց ծածան ժամանակ արթուն հսկող պարզամիտ հովիւները : Ո՞վ կը համարձակի այս սրտեւանդն շնորհակալեաց վըսեմ խօսքերը խղճի սրբութեամբ ուղղել ՚ի բարձուես առ ամենակայն Աստուած :

— Բարէ , սպերախառ չէ կարող արտասանել , քանզի շրթունքներէն վար ոտքի տակ կը թափին . ապաշնորհը գոչած ժամանակ Տէրը կ'արհամարհէ . ամբարտաւանը երգած ատեն կը հայհոյէ , ատեյողը այս խօսքով զԱստուած ՚ի վրէժնդրութիւն կը շարժէ . ստուխօսը այս շնորհաց աւետեօք գովաբանելու տեղ կը թնամանէ խաղաղութեան Հոյրը և տիեզերաց թաղաւորը . վերջապէս ով որ սրտին մէջ որջացած անարգ կիրք մի ունի , չէ կարող արժանապէս ասել . Փառք ՚ի Բարձրնա Աստուծոյ , և ոչ վստահութեամբ կարող է երգել . Յերբի խաղաղութիւն ՚ի մարդիկ հաճութիւն :

Ո՞վ գնէք , որ սրտերնիդ խռովեալ է շարականութեամբ , նախանձով եւ այլոց իրաւանց յափշտակիչ անյարցանկութեամբ . որ մտքերնիդ վրդովեալ է եղբայրատեաց վատ խորհուրդներով , մի համարձակիք այս խաղաղութեան աւետիսը հնչեցնելու : Դուք , որ խռովութեան մէջ որս կը որոնէք . դուք որ ատելութեամբ եւ զրկանօք շահ կը շորթէք , զգոյշ կացէք զԱստուած խաբէլէ : Դուք , որ հասարակաց Արարչին արարածը , ձեզ նման մարդը , ձեր ընկերը , ձեր եղբայրը